

PREGLED

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA PITANJA

SARAJEVO, APRIL 1985.

GODINA LXXV

spoznaja i djelovanje
prisilna hospitalizacija i kritičari psihijatrije
ekonomski i pravni sadržaji svojine
planiranje u samoupravnom privrednom sistemu
društveni položaj žene danas
o korijenima krize i otpora promjenama

BROJ

4.

SADRŽAJ

ČLANCI

- Vojin Simeunović**
Spoznaja i djelovanje 437
- Dušan Kecmanović**
Prisilna hospitalizacija duševno poremećenih ljudi
i kritičari psihijatrije 459
- Drago Bago**
Ekonomski i pravni sadržaji svojine 479
- Jovica Grubačić**
Planiranje u samoupravnom privrednom sistemu 487
- Nevenka Petrić**
O aktuelnim pitanjima društvenog položaja žene 499

IZ KULTURNE ISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

- Zdravka Radulović**
Štamparsko-izdavačka djelatnost Jevreja 519

OSVRT

- Dragoje Žarković**
O korijenima krize i otpora promjenama 535

PRIKAZI

- Nikola Poplašen**
Žarko Trebješanin: FROMMOVE DIHOTOMIJE 543
- Nijaz Mesihović**
Mehmed Dedić: KLASNOST ALIJENACIJE I REIFIKACIJE 547
- Bogić Knežević**
Jozeph Needham: KINESKA ZNANOST I ZAPAD 549
- Seid Prašo**
BIBLIOGRAFIJA 551

IZ KULTURNE ISTORIJE BiH

ZDRAVKA RADULOVIĆ

ŠTAMPARSKO-IZDAVAČKA DJELATNOST JEVERJA (19/20. VIJEK) SA POSEBNIM OSVRTOM NA RAD ŠTAMPARIJE ALBERTA I A. KAJONA

Bosanski Jevreji za vrijeme osmanskog perioda brižljivo su čuvali svoju etničku zajednicu. Sa spoljnim svijetom su dolazili u dodir uglavnom u onolikoj mjeri koliko je iziskivao posao kojim su se bavili. To je bio, u velikoj mjeri, monoton period za Jevreje, obilježen intelektualnom i društvenom učmalošću, ali i izraženom trgovačkom aktivnošću. U novoj sredini na Balkanu nisu bili toliko snažni, da svojoj zajednici obezbijede normalan razvitak i napredak. Prilikom adaptacije novoj sredini nisu bili u stanju da se odupru negativnim društvenim uticajima, kojima su bili izloženi. Sve ovo vrijeme ovu zajednicu je na okupu najviše držala izražena religioznost.

Nesumljivo da je tadašnja letargičnost i kulturna zaostalost Jevreja ostavila traga i na razvoju izdavačke djelatnosti. O literarnom stvaralaštvu Jevreja u tom periodu ne možemo govoriti. Njihova pismenost je samo služila u opštenju u sinagogi i u trgovačkim poslovima. Do kraja XVIII vijeka jedini koji su pisali i izdavali djela bili su rabini.¹⁾ To su bila djela isključivo vjerske sadržine na hebrejskom, a ponekad i na ladino jeziku. Cjelokupna aktivnost duhovnih vođa svodila se na umnožavanje talmudskih djela, komentara i "knjiga uteha" koje su imale za cilj samo učvršćavanje religioznih osjećanja članova sinagoga.²⁾ Nastale na našem tlu, sa

¹⁾ Kaim Kamhi: Sarajevski rabini / Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1566—1966/, Sarajevo, 1966, str. 273—278.

²⁾ Kalmi Baruh: Jevreji na Balkanu i njihov jezik / Eseji i članci iz španske književnosti /, Svjetlost, Sarajevo, 1952, str. 179.

istorijsko dokumentarnim i pravnim značajem, izdvajamo hronike-zapisnike jevrejske opštine u Sarajevu. To su ujedno, do početka XIX vijeka, "jedini pisani dokumenti profanog sadržaja, u kojem su ostali pisani tragovi idioma bosanskih Sefarda"³⁾. Te hronike zvale su se "Pinakes". Najstariji, Pinakes Sarajevske jevrejske opštine, pružao je izuzetne i dragocjene podatke o bosanskim Jevrejima uopšte, a posebno o Sarajevskoj jevrejskoj opštini. Prva knjiga, koja je bila neka vrsta univerzalne opštinske knjige i zapisnika svih važnijih događaja od prvih dana novoosnovane opštine, stradala je u požaru, a drugi takav zapisnik-hronika, koga je uveo u opštinski protokol rabin Haham Isak Cevi, prisilno je oduzet od strane Nijemaca 1941. godine, i još uvijek nije pronađen ni vraćen. Sarajevski pinakes rađen od 1720. do 1888. godine na ladinu, kurzivnim raši pismom, sadržavao je statut opštine, podatke o opštinskom rukovodstvu, razne pravilnike. Ovaj pinakes poslužio je dr Moric Leviju iz Sarajeva da objavi knjigu "Die Sephardim in Bosnien" 1911. godine.

Pored pinakesa treba pomenuti i opštinske statute koji su nastajali usljed potrebe da se pravno regulišu život i rad u okviru jevrejskih zajednica. Za naše područje zanimljiv je "Statut por la keila španjola en Saraj", tj. Statut sarajevske sefardske opštine iz 1882. godine. Original nije sačuvan, ali postoji šapirografisan prepis koji je napravio Moše Jakov Kalme Altarac 1907. godine⁴⁾

Od značajnijih rukopisa iz tog vremena treba pomenuti i jevrejske ljekaruše pisane rukom, koje su pronađene u Bosni. Posebno je značajno za njih što sadrže obilje podataka o narodnom vjerovanju, neke oblike medicine drugih naroda, kao i tursko-bosanske narodne medicine. Interesantna je i šarolikost jezika korištenih u tekstovima ovih ljekaruša, pa se na jednom mjestu nerijetko mogu sresti terminologije latinskog, talijanskog, turskog, arapskog, te hebrejskog jezika. Jedna od tih ljekaruša (pisana 1820. god.), pored medicinskih preporuka sadrži i molitve, pobožne napjeve, pa čak i narodnu bosansku pjesmu o Mehmed-paši od Zvornika i Ali-paši Fidahiću.⁵⁾ Ljekaruša iz 1840. godine pisana raši kurzivom sem recepta sadrži i jednu špansku ljubavnu romansu, astrološki kalendar, a i podatak da ju je sastavio Tiju Avram Papo iz Sarajeva.

Zanimljivu rukopisnu zbirku pjesama turskih, španskih, bosanskih sevdalinki i drugih nepoznatih narodnih pjesama zabilježio je David Kamhi (1834—1920) jevrejskim pismom, na kojem je znao čitati i pisati. Pjesme je bilježio u vremenu oko 1850. godine. U toj zbirci zabilježeno je 16 srpskohrvatskih pjesama, najviše narodnih.⁶⁾ Kamhija možemo smatrati i kao jednog od prvih sakupljača narodnih pjesma na ovom tlu, a i šire. Ru-

³⁾ Samuel Kamhi: Jezik, pjesme i poslovice bosansko-hercegovačkih Sefarda / Spomenica 400 god. od dolaska Jevreja . . . /, str. 109.

⁴⁾ Dr Isak Levi i dr Josef Konforti: Jedan stari statut jevrejske sefardske opštine u Sarajevu. — Jevrejski almanah, Beograd, 1968—70, str. 83—98.

⁵⁾ Samuel Elazar: Narodna medicina Jevreja u BiH / Spomenica 400 god. od dolaska Jevreja . . . /, str. 157—158.

⁶⁾ Jovan Kršić: "Cantigas sprescas" Davida Kamhija / Sabrana djela J. Kršića knj. I. /, Svjetlost, Sarajevo, 1979, str. 223—228.

kopis ovih pjesama pronašao je Moric Levi, koji je izvršio i transkripciju hebrejskog pisma srpskohrvatskih pjesama i ustupio ih Jovanu Kršiću.⁷⁾

"U židovskoj se literaturi gotovo nigdje nije spomijala mala i neznatna sarajevska općina. Istom, početkom XVIII stoljeća pronio je glas o njenom opstanku, njezin vlastiti sin Nehemija Hija Hajon . . ."⁸⁾ Hajona (1650—?) moramo pomenuti ne samo zbog toga što je svijet preko njega upoznao i ovaj naš dio podneblja, nego i stoga što je bio prvi među našim Jevrejima koji je objavio knjigu. Zanimljiva pojava među bosanskim Jevrejima, nemiran duh, pisac religioznih spisa, pustolov i zanesenjak, Sarajlija Nehemija Hija Hajon pobuđivao je veliku radoznalost, uzbuđenja i reagovanja u židovskim opštinama po cijelom svijetu. Kao propovjednik Kabbale imao je i veliki broj pristaša. U Berlinu je štampao dva spisa⁹⁾ čija sadržina nije poznata. U Amsterdamu je 1714. godine izdao knjigu "Hazad Cevi" koju je napisao protiv Hahama Cevija Aškenazi, nekadašnjeg glavnog sarajevskog rabina (od 1686—1689). Haham Cevi mu je bio veliki protivnik i "svojom bistrinom i učenošću uspio je da pobije mistične kabalističke propovijedi i spise Nehemije Kajona, pristaše lažnog mesija Šabetaja Cevija . . ."¹⁰⁾

Jevrejski vjerski i trgovački kontakti po Evropi bili su česti, pa se ne treba čuditi što su i prve knjige štampane u većim centrima jevrejske kulture. David Pardo (1719—1792), sarajevski rabin (1765), bio je jedan među prvima koji je štampao knjige u Livornu, Veneciji i Solunu. Zastupajući ideje o jevrejskoj duhovnoj regeneraciji i oživljavanju kulturno-prosvjetnog rada, osnovao je višu talmudsku školu za obrazovanje rabina. Bio je vješt organizator sa velikim teološkim i prosvjetiteljskim sposobnostima. Svoje prvo značajno djelo "Šošanin le David" vjerski i civilni kodeks zakona Mišna, štampao je u dva sveska u Veneciji 1752. godine. Zatim slijede: "Maskil le David", komentar Petoknjižju (izdata u Mlecima 1760. god.), "Lamna-ceah le David" (tumačenja nekih nejasnih mjesta u Talmudu), štampan 1765. u Solunu, te naučna studija o civilno-pravnim pitanjima "Mihtam le David" štampana u Solunu 1769. godine. U Livonu je 1776. godine izdao djelo "Hazda David", u kome tumači usmenu tradiciju rabinskih učenjaka od najstarijih vremena, pa nadalje¹¹⁾. Njegova djela su doživjela više izdanja, pa zahvaljujući tome veći dio je ostao sačuvan.

Godine 1832. u Beogradu je osnovana Knjaževska štamparija u kojoj je štampan priličan broj Zoarim i Tikumim. Iako je, kako se vidi iz nekih podataka,¹²⁾ postojala mogućnost za štampanje hebrejskih knjiga već 1834. god., prve knjige na hebrejskom iz ove štamparije pojavile su se tek

⁷⁾ Vojislav Maksimović: Starija književnost bosanskih Jevreja / Bosanskohercegovačka hrestomatija, knj. I / Sarajevo, 1974, str. 325.

⁸⁾ Moric Levi: Sefardi u Bosni (Prilog istoriji Jevreja na Balkanskom poluostrvu), Beograd, 1969, str. 20. (II srpskohrvatsko izdanje).

⁹⁾ Isto, str. 20.

¹⁰⁾ Haim Kamhi: Sarajevski rabini / Spomenica 400 god. dolaska . . . /, str. 273.

¹¹⁾ Avram Pinto: Hebrejski i ladino tekstovi / Pisana riječ u BiH od najstarijih vremena do 1918. g. / Sarajevo, 1982, str. 198.

¹²⁾ Lazar Plavšić: Srpske štamparije od kraja XV veka do polovine XX veka. Beograd, 1959.

1837. godine.¹³⁾ Većinom su to bile knjige namijenjene raznim obredima, psalmi, molitvenici, udžbenici hebrejskog jezika, čitanke, gramatike i dr. Pomenućemo i neke knjige poznatijih sarajevskih Jevreja koje su štampane u Kneževoj štampariji u Beogradu. To je prije svih knjiga "Sehijad Ahemda" koju je sastavio David Pardo, sarajevski rabin. Kao što smo ranije naveli, prvi put je štampana u Solunu, a u ovoj beogradskoj štampariji 1844. godine; potom "Tikun Sovavin" knjiga Jakova, sina Davida Parde (štampana 1845), te "Demesek Eliezer" zakoni i odredbe, koju je na španskom jeziku jevrejskim pismom napisao Eliezer Papo iz Sarajeva (štampana 1861. god.)¹⁴⁾

Šezdesete godine devetnaestog vijeka u Bosni obilježene su po intezivnijem radu na kulturnom uzdizanju naroda. Topal Osman-Paša, kao novi bosanski vezir, pokreće nekoliko zapaženih akcija. Između ostalog nabavlja štampariju, pokreće prvi bosanski list i otvara prve srednje škole za Muslime. U novoosnovanoj Vilajetskoj štampariji, jedan od urednika lista "Bosne", zvaničnog vilajetskog glasnika, bio je Salamon Elijas Baruh, poznatiji kao Javer eff. Baruh (u literaturi se pominje kao "novinar i činovnik računovodstva"¹⁵⁾). Sposobni sefardi nalaze mjesta u Vilajetskoj štampariji. Za prvog direktora štamparije Osman-paša je pozvao Davič Hajima iz Beograda koji je sa uspiehom vodio štampariju. Sam je obučavao siromašnog sarajevskog Jevreja Salamona Papu tipografskom zanatu, tako da je štamparija uskoro bila spremna da štampa i jevrejske knjige.¹⁶⁾ Među prvim Jevrejima koji je štampao svoja djela u ovoj štampariji bio je rabin Eliezer Šentov Papo, čije su ranije izdate knjige ("Damasek Eliezer" i "Joredea") štampane u Beogradu (1861). "Njegova djela 'Mešek Biti' (Odredbe šabata) na španjolskom i 'Ape nutre' na hebrejskom (Odredbe pesaha) štampana su u Sarajevu u novoosnovanoj Vilajetskoj štampariji 1872—75."¹⁷⁾ Iako se znalo da ova štamparija osim ćirilicom, latinicom, turski, grčki može štampati i jevrejski, osim ovih navedenih knjiga Eliezera Pape nešto značajnije na jevrejskom jeziku nije štampano.

Od velikog društvenog značaja za jevrejski narod bile su promjene do kojih je došlo po austrougarskoj okupaciji. Otvarala su se vrata slobodnijem razvitku, kako privrednom, tako i društvenom. Prva generacija sefardskih intelektualaca iz Bosne i Hercegovine počinje studirati u Beču i sve je govorilo da će se sefardski život u Bosni izvući iz patrijarhalnosti i da će svoju zajednicu povesti u pravcu modernizovanja i aktivizacije u borbi za ravnopravnost sa ostalim narodima. To su, za ovaj narod, bili presudni momenti u njihovoj kulturnoj istoriji. Iako se jevrejski narod teško oslobađao orijentalnih osobenih crta nataloženih tokom dugotrajnog osmanskog perioda (naročito u oblasti prosvjete i kulture), vrlo brzo su se snašli i orga-

¹³⁾ Dr Isak Alkalaj: Jevrejske knjige štampane u Beogradu, *Jevrejski almanah*, 1925/26. str. 132—144.

¹⁴⁾ Avram Pinto: *Hebrejski i ladino tekstovi / Pisana riječ u BiH . . . /*, str. 198.

¹⁵⁾ *Salname-i Vilaeyet-i Bosna*, Sarajevo, 1291/1874, IX, str. 31.

¹⁶⁾ Hamdija Kreševljaković: *Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529—1878. — Građa za povijest književnosti Hrvatske*, Zagreb, 1920, knj. 9, str. 16.

¹⁷⁾ Dr Samuel Pinto: *Prosvjetne prilike u bosanskih Jevreja za turske vladavine. — Jevrejski almanah*, 1955—1956, str. 66.

nizovali na poljima materijalne kulture. Na to su ih nagonile sasvim izmijenjene prilike i nov način života koji su forsirali preduzimljivi stranci, a i jedan broj aškenaskih Jevreja koji su se svojom sposobnošću pokazali kao sposobni predstavnici stranog kapitala i nosioci novih privrednih stremljenja. Prelaz iz XIX u XX stoljeće za bosanske sefarde ostao je kao veoma zanimljiv i značajan period na mnogim poljima kulturne istorije. Početkom ovog vijeka osjetila se i velika prekretnica u školovanju jevrejske omladine, koja velikim dijelom pohađa državne osnovne i srednje škole, a dalje neki od njih odlaze na visoke škole, uglavnom u Zagreb i Beč, odakle donose novu evropsku kulturu i ideju o čvršćem povezivanju Jevreja svih generacija. Sa ciljem da što više urade na ekonomskom jačanju i prosvjedi- vanju svoje zajednice, osnovali su 1892. godine u Sarajevu društvo "La Benevolencija". Među potpisnicima zapisnika o osnivanju tog društva našla su se i imena: Ašer Alkalaj, Albahari Salamon, Rafael Majer Altarac, Avram Isak Papo i dr. Prvi predsjednik je bio Izahar Z. Danon.¹⁸⁾ Ovo kulturno-prosvjetno društvo osnovano znatno prije osnivanja društava ostalih naroda u Bosni i Hercegovini sa sličnom namjenom, svojim programom je nužno preuzelo rukovodeću ulogu u ovoj jevrejskoj sredini. Nijedne šire akcije, kako u Sarajevu, tako ni u Bosni, nije bilo da ovo društvo nije dalo i svoj doprinos. "Razvoj i rad društva, preinačenje njegove svrhe, opseg i obim podupiranja zanatlija i izdržavanje stipendista, sve je to išlo uporedo sa potrebama izazvanim razvojem opštih socijalnoekonomskih i prosvjetnih prilika."¹⁹⁾

U početku sa ciljem da potpomaže siromašne đake i studente "La Benevolencija" sa novim pravilima izdatim tokom 1908. godine proširuje svoj djelokrug, čiji je zajednički cilj bio da pomažu ekonomsko i intelektualno stanje siromašnih Jevreja sefarda, koji žive na teritoriji Bosne i Hercegovine.

U ovom radu je značajno pomenuti da je u okviru društva osnovana i biblioteka. Knjige su prikupljane na razne načine, a najviše ih je sakupljeno poklonima. Posebno se radilo na tome da se prikupi sva literatura koja govori o Jevrejima na bilo kom jeziku i u bilo kom obliku. Zbirka je nosila naziv "Judaica". U njoj su se našle mnoge stare i rijetke knjige pisane na hebrejskom i španskom jeziku. Glavni temelj ove biblioteke udarili su sami prijatelji Društva koji su se odazvali njenom apelu i poklonili joj razna djela jevrejske i nejevrejske sadržine. Veoma dragocjen poklon učinio je Avram Altarac darovavši "Jevrejsku enciklopediju" na njemačkom jeziku. Državni muzej u Sarajevu i Fito-patološki zavod darovali su ovoj biblioteci sve svoje naučne publikacije. Funkcioneri bivšeg đačkog udruženja "Jehuda Halevi" prepustili su "La Benevolenciji" svu preostalu biblioteku sa preko 300 vrijednih djela iz moderne jevrejske književnosti.²⁰⁾

Godine 1933. otpočela je rad ova biblioteka. Sa karakterom narodne javne biblioteke, pored knjiga naučne i poučne sadržine, imala je i dobar

¹⁸⁾ Spomenica La Benevolencija, Sarajevo, 1924, str. 3—4.

¹⁹⁾ Isto, str. 5.

²⁰⁾ Godišnjak "La Benevolencija" za 1933, Sarajevo, Štamparija: Menahem Papo, 1933, str. 18.

broj knjiga iz lijepe literature. Biblioteka je bila otvorenog tipa i služila građanima svih vjera i narodnosti, a najviše jevrejskoj školskoj mladeži. Imala je oko 5 000 knjiga, najvećim dijelom uzetih od jevrejskih društava: "La lira" i "Moria". Broj čitalaca je bio prilično velik. Organizacija same biblioteke bila je dobra, sa potrebnom evidencijom i statistikom o književnom fondu, čitaocima i o radu same ustanove. Knjige su bile uređene po kartoteci i vodile se po, za to vrijeme, najmodernijim zahtjevima velikih javnih biblioteka.²¹⁾

Biblioteku je počela uređivati sekretarica Hana Ozmo pod nadzorom direktora Vite Kajona i prof. dr. Kalmi Baruha. Pored biblioteke je postojala i čitaonica. Pošto su se u dubrovačkom arhivu nalazili dragocjeni dokumenti za istoriju sefarda na Balkanu, "La Benevolencija" je bila nabavila aparaturu za fotografisanje tih dokumenata. To su bili pretežno: trgovački spisi, ugovori, punomoći, testamenti i dr. u kojima se nalazio veliki broj dragocenih podataka o doseljavanju prognanih Jevreja u naše krajeve.²²⁾ Početkom rata 1941. god. biblioteku i cio njen inventar rasturili su i uništili okupatori i ustaše.

U namjeri da njeguju pjesmu i muzičku kulturu osnovano je 1901. pjevačko društvo sefardskih Jevreja pod nazivom "Lira". U njenom radu isticali su se neki članovi iz porodice Finci (Leon J. Finci, J. Abinun M. Finci) i porodice Kajon (Albert i dr. Ezra). "Lira" je saradivala i sa drugim društvima u Sarajevu ("Sloga", "Proleter", "Trebević" . . .). Zaredom je osnovano još niz društava ("Ezrat Jetomim", "La Glorija", "Tarbut" . . .) koja su radila sa ne manjim optimizmom i sa istim potrebama za što čvršćim povezivanjem te ekonomskim i kulturnim napretkom. Po nekim podacima za austrougarskog perioda u Sarajevu je bilo 14 jevrejskih društava, a ukupno u Bosni i Hercegovini 24 društva.²³⁾

Opštoj kulturnoj klimi u gradu Sarajevu davala su podstreka neka nova zanimanja kojima su se među prvima počeli baviti Jevreji. U okolnostima novih ekonomskih i privrednih strujanja i pod pritiskom tržišta koje se brzo razvijalo, i štamparsko-izdavačka djelatnost znatno napreduje. Pojavljuju se nove štamparije, izdavači, knjižari, biblioteke, čitaonice . . . Sve se radi na tome da se što više ubrza pristup knjizi i najširim slojevima naroda. Po podacima Hamdije Kreševljakovića²⁴⁾ prvu knjižaru u Sarajevu otvorio je Ignac Kenisberger 1879. godine i pošto se posao pokazao uspješnim, 1898. god. pridružio mu se i Bernard Buhvald (1840—1914), pa i on otvara svoju knjižaru. Jedno vrijeme Buhvald je sam vodio knjižaru i štampariju, a kasnije je predao svom sinu Ferdinandu (1878—1925). Štamparija je bila manjeg kapaciteta. Poslije prvog svjetskog rata promijenila je

²¹⁾ Pejanović Đorđe: *Istorija biblioteka u BiH od početka do danas*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, str. 67.

²²⁾ La Benevolencija otvara javnu biblioteku. — *Jugoslovenski list*, Sarajevo, 1932, XV, 125, str. 5.

²³⁾ Đorđe Pejanović: *Kulturno-prosvjetna, humana i socijalna društva u BiH*, Sarajevo, 1930, str. 42—45.

²⁴⁾ Hamdija Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918)*, Sarajevo, Arhiv grada Sarajeva, 1969, str. 74.

ime u "Grafija" (B. Buhvald et Comp.), a 1933. godine otkupljuje je Štamparija Kriške. Većinom je štampala razni sitni materijal, tiskanice, formule i dr. Prvu modernu knjižaru za to vrijeme otvorio je Danijeli A. Kajon (1892) i ona je za kratko vrijeme postala sastajalište umjetnika i kulturnih radnika. Na tom i sličnom poslu su radili i Milan Skarić, J. Studnička (otvorio knjižaru 1897), braća Milanović i Rajković (1897), 1906. i braća Bašagić, Avram Altarac, Leon Finci, Leon Ozmo, Jakov A. Capon . . .

Knjižara Danijela i A. Kajona kao i neke druge u to vrijeme (Bernharda Buchwalda, Ise Đurđevića) razvijale su u izvjesnom smislu naučno-izdavačku djelatnost. Uz prodaju knjiga bavili su se i finansiranjem pojedinih naučnih izdanja.

U vremenu od 1909—1911. godine ova prva jevrejska knjižara izdavala je i štampala publikacije Instituta za istraživanje Balkana u Sarajevu, a izlazile su pod zajedničkim nazivom: "Zur Kunde der Balkanhalbinsel" (Ka poznavanju Balkanskog poluotoka) i to sa tri niza:

I "Reise und Beobachtungen" (Putovanja i zapažanja)

II "Quellen und Forschungen" (Izvori i istraživanja)

III "Inventare und Bibliographien" (Inventari i biografije).

Pored Kajona za potrebe Instituta u Sarajevu radila je i Zemaljska štamparija, knjižara i štamparija Jaroslava Studničke, te Hartleben's štamparija u Beču.²⁵⁾

Vrlo brzo knjižare su postale primamljiva mjesta, a za knjižaru Danijela Kajona, koja je bila od izuzetnog značaja za Jevreje Bosne i Hercegovine, govorilo se da privlači pažnju i sakuplja književnu i intelektualnu elitu Sarajeva.²⁶⁾

Danijel Kajon, rođen 1860. godine u Sarajevu, gdje je i umro, pokazao se kao sposoban trgovac, a njegovi sinovi Albert i Vita slijedili su svoga oca u talentovanosti i poslovnosti. Sva trojica svojim djelatnostima su se trudili da u jevrejsku apolitičku sredinu unesu i napredne misli i ideje koje će usmjeravati socijalni, politički i kulturni život Jevreja Sarajeva, pa i šire. Na tom planu posebno se isticao Vita Kajon.

U vlasništvu porodice bila je i štamparija osnovana 1892. godine. Do svršetka prvog svjetskog rata radila je pod imenom "Štamparija Danijela i A. Kajona", a kasnije pod imenom štamparija Alberta Kajona, sve do početka rata 1941. god. kada su je ustaše konfiskovale i upravljale njome sve do svršetka rata.²⁷⁾

Kada je štamparija "Narod" (1907) prenesena iz Mostara u Sarajevo (1910), otkupljuje je Danijel i A. Kajon 1916. god. i tako se proširuju. Poslije oslobođenja, štamparija je radila neko vrijeme, a 1948. god. je preuzima novoosnovana Gradska štamparija. Kajonova štamparija imala je latinična, ćirilična i raša slova i štampala je na srpskohrvatskom, njemačkom i španskom jeziku. Odobrenje za rad od Zemaljske vlade je dobila već 1895.

²⁵⁾ Hamdija Kapidžić: *Naučne ustanove u BiH za vrijeme austrougarske uprave*, Arhiv BiH, Sarajevo, 1973, str. 490—496.

²⁶⁾ Avram Pinto: *Dr Vita Kajon. — Jevrejski almanah*, Beograd, 1959—60, str. 168.

²⁷⁾ Đorđe Pejanović: *Štamparije u BiH 1529—1951*, str. 29.

godine, a potvrđeno je 1901. godine, gdje između ostalog stoji da od časopisa i listova može štampati jedino list "La Alborada" i da joj se zabranjuje svako štampanje drugih časopisa, pa i "Bošnjaka".²⁹⁾

Druga jevrejska štamparija osnovana u Sarajevu 1898. godine bila je "Štamparija Buhvald B. i drug.". Poslije prvog svjetskog rata mijenja ime u "Grafija" (Buhvald et Comp.), a 1933. godine otkupljuje je "Štamparija G. Kriške" i spaja sa svojim već postojećim inventarom.²⁹⁾

U vlasništvu Jevreja u Bosni i Hercegovini bile su i štamparije u Tuzli Štamparija Adolfa Engla (1907) (krajem prvog svjetskog rata preseljena je u Zagreb), Štamparija Adolfa Vajsa od 1913—1918; u Zenici Štamparija Trinki i u Doboju pred drugi svjetski rat radila je Štamparija Moric Trinki (poslije rata to je bila Narodna štamparija).³⁰⁾

Literarno-prosvjetiteljski list "La Alboarda" (zora-svitanje) izašao je 28. decembra 1900. godine i pojavljivao se svake sedmice sve do 16. avgusta 1901. godine, kada je, poslije 30 izdatih brojeva, obustavljen. Za list je bio odgovoran Elijes E. Kajon iako je glavna zasluga za izdavanje i uređivanje lista pripadala naprednom rabinu Abrahamu Kaponu (1853—1930), doseljeniku iz Bugarske. Pod istim nazivom on je u Ruščuku i Pločtiju izdavao list koji je sada na tlu Bosne i Hercegovine bio prvi jevrejski list. Kapon je bio značajna ličnost u kulturnoj istoriji Jevreja u Jugoslaviji. Radio je na osavremenjavanju ladino jezika kojim su govorili sefardski Jevreji u našoj zemlji. Njegov pozorišni komad u tri čina "El Angustiator" štampan je u Sarajevu 1914. godine.³¹⁾ Značajno je pomenuti da su njegovi sinovi držali knjižare u Sarajevu, Zagrebu i Slavonskom Brodu. Iz arhivskog materijala može se utvrditi da su u osnivačkom odboru bili Avram Levi Sadić, Leon D. Levi i Jozef T. Sabetaj Finci. Na podnesenu molbu za odobrenje izdavanja lista (od 3. oktobra 1900). Ministarstvo je svojim aktom Prās broj 1255 od 14. oktobra 1900. god. odobrilo da se izda koncesija za izdavanje časopisa "La Elborada" na španskom jeziku i hebrejskim slovima.³²⁾ Računalo se na to da će ovaj časopis pomagati jevrejskom stanovništvu u obrazovanju i da neće slijediti nikakve političke ciljeve.

Najveći broj objavljenih članaka u ovom listu govorio je o položaju Jevreja u pojedinim zemljama, njihovoj istoriji u Bosni i Hercegovini, o cionističkom pokretu, zatim u više nastavaka je objavljena novela "Maćeha" od Avrama Kapon, neke narodne poslovice i dr. Između ostalih u njemu su saradivali: Moše Rafaela Atias, Zeki-efendija, Jozef Isak Salom, Sara Simon Tov i dr.³³⁾ Jedini uvezani primjerak ovog lista danas se nalazi pohranjen u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu.

²⁹⁾ Risto Besarović: *Kultura i umjetnost u BiH pod austrougarskom upravom*, Građa, Arhiv BiH, Sarajevo, 1968, t. IV, str. 228—230.

²⁹⁾ Đorđe Pejanović: *Štamparije u BiH 1529—1951*, str. 29.

³⁰⁾ Isto, str. 36; 58.

³¹⁾ *Jezik, pismo i knjiga Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd, SJOJ, 1979, str. 114.

³²⁾ Risto Besarović: *Kultura i umjetnost u BiH pod austrougarskom upravom*, Građa, Arhiv BiH, Sarajevo, 1968, t. IV, str. 152—153.

³³⁾ Todor Kruševac: *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1978, str. 131—132.

O saradnji sa pojedinim piscima znamo vrlo malo. O tome šta je rađeno u Kajonovoj štampariji svjedoči nam katalog Narodne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu, a veoma malo je prepiske sačuvano i nalazi se u Istorijskom arhivu grada Sarajeva. Navešćemo samo najznačajnije pisce, pjesnike, istoričare, političare i franjevce koji su saradivali sa ovom štamparijom: Bašagić-Redžepašić Savfet beg (1870—1934), orijentalista, pjesnik, prevodilac, novinar; zatim Kapetanović Ljubušak Mehmed beg (1839—1902), sakupljač narodnog blaga, pisac političkih brošura i politički radnik; Silvije Strahimir Kranjčević (1865—1908), pjesnik; Buconjić Nikola (1865—) učitelj, pjesnik i pripovjedač; Jelenić Julijan (1877—1929) fratar, profesor bogoslavije; Nastić Đorđe (1884—1919) političar, autor nekoliko istorijskih djela; Bjelevac Hivzi (1886—1972) pripovjedač, romansijer, prevodilac; Andrijašević Niko (1882—1951) advokat; Milaković Josip (1861—1921) profesor, pjesnik, prevodilac i pisac radova iz književne istorije; zatim Blažević Franjo (1883—) fratar; te Ippen Theodor, Hangi Antun, Katcer Fridrich, Libert Erich, Levy Moritz, Dvorniković Ljudevit, Vladić Jeronim, Sulejmanpašić Dževad i drugi.

U Istorijskom arhivu grada Sarajeva sačuvana je samo prepiska sa Fridrihom Kelerom i Nikolom Buconjićem, na njemačkom jeziku, na srpskohrvatskom sa Milanom Begovićem i Hivzi Bjelavcem, a postoji i pismo nepoznatog autora sa potpuno nečitkim tekstom.³⁴⁾ Sačuvano je pismo Fridriha Kelera iz 1919. godine, a sadržaj mu nije preveden³⁵⁾. Nikola Buconjić piše o svom djelu "Franjo Josip I", a pismo je iz 1917. godine.³⁶⁾

Ovdje je pohranjena i prepiska sa Milanom Begovićem koji od A. Kajona traži rukopis drame Stjepka Ilijića iz Požege.³⁷⁾

Najobimnija je prepiska sa Hivzi Bjelavcem. Sačuvana su dva pisma iz 1918. i 1919. godine, u kojima on od Kajona potražuje dug od 218 kruna.³⁸⁾ Sačuvane dopisnice mogu nam poslužiti tek kao trag u uvid s kim je sve saradivao Kajon, i kolika je bila potražnja za njegovim uslugama.

Tu je i ugovor o štampanju romana "Minka", Hivzi Bjelavca iz 1917. godine. Ovaj dokumenat može poslužiti kao obrazac iz koga se vidi kako su potpisivani i ostali ugovori. Tu su navedene klauzule kojima se precizira sve oko štampanja — od vrste papira, slova, omota, roka dostavljanja rukopisa i korekture knjige, do načina plaćanja i preuzimanja odgovornosti za cenzuru.³⁹⁾

Kako je Albert Kajon bio i izdavač, a i sam je volio književnost "često se dešavalo da je otpisivao troškove knjiga, jer književnici nisu imali sredstava da isplate troškove oko štampanja njihovih radova"⁴⁰⁾. Ostalo je ve-

³⁴⁾ Podaci iz Istorijskog arhiva grada Sarajeva — Odjeljak : Ostavština. Kajona, V — 134, 135, 136, 137, 138, 139, 159, 167.

³⁵⁾ Isto., V—138.

³⁶⁾ Isto., V—167.

³⁷⁾ Isto., V—135.

³⁸⁾ Isto., V—167.

³⁹⁾ Isto., V—136, 137.

⁴⁰⁾ Pinto Avram: Dr Vita Kajon: Jevrejski almanah, 1959—1960. str. 168.

oma malo dokumenata o radu Kajanove štamparije. U jednom pismu Mirka Jurkića Josipu Milakoviću (nalazi se u ostavštini Josipa Milakovića u Arhivu grada Sarajeva) stoji: "Primio sam Krančevića, krasna knjiga. Čini mi se, da Vogler bolje oprema svoje knjige nego Kajon. Nema onih lijepih vinjetica, što no se ugodno gledaju izmegju dijelova".⁴¹⁾ Da li je bilo još ovakvih primjedbi ili nije, nije nam poznato. Bez obzira na ovu zamjerku koja se odnosi tek na izgled knjige, Kajonova štamparija je uživala veliki ugled, a to najbolje pokazuje impresivan broj knjiga i časopisa koji su u njoj štampani.

Koristeći se katalogima Narodne i univerzitetske biblioteke, Biblioteke Zemaljskog muzeja, Biblioteke Arhiva BiH, nekim objavljenim bibliografijama može se zaključiti da je u štampariji Kajon štampan raznovrstan materijal od naučnih monografija, studija, knjiga iz oblasti književnosti, periodičnih publikacija (novine, godišnjaci, kalendari), pa do raznih izvještaja, pravilnika, statuta, proračuna itd. Od 1900. godine štampa veliki broj časopisa i novina. Po Đorđu Pejanoviću⁴²⁾ štamparija Danijela i A. Kajona štampala je sljedeće listove:

- **La Alborada** (Svitanje), literarno-prosvjetiteljski list (1900—1901);
Izdavač lista je bila Štamparija Danijela i A. Kajona gdje je štampan.
- **Sarajevoer woshenschrift** (Sarajevski tjednik), list za politiku i gospodarstvo (1908);
- **Dobrotvor**, organ Odbora za pomaganje srpske sirotinje u BiH (1918);
- **Narodni učitelj**, poučni list (1918);
- **Novo djelo**, kulturno-socijalna revija (1918—1919);
- **Slovenski jug**, Organ Radikalno-demokratskih naprednjaka /RA-DE-NA/ (1918—1919);
- **Sloga**, list za narod (1920—1921);
- **Strukovni vjesnik**, organ Saveza hotelsko-kavanskih i gostioničarskih namještenika-ca za Bosnu i Hercegovinu (1921);
- **Iršad**, glasilo Jugoslovenske muslimanske narodne organizacije (1922—1924);
- **Radničko jedinstvo**, organ Nezavisnih radničkih sindikata (1922—1923);
- **Jugoslovenski šport**, športski list (1923—1924);
- **Sletski vesnik** (1923);
- **Jevrejski život**, sedmični list za kulturno-politička i privredna pitanja (1924—1926). Treba napomenuti da je ovoga lista jedno vrijeme (1925) bio vlasnik i izdavač Albert D. Kajon, a i odgovorni urednik;
- **Kosmos**, glas ljubitelja prirode (1927).

Navršeni listovi su štampani tokom cijelog izlaženja u ovoj štampariji, dok je veliki broj listova ovdje štampan samo u određenom periodu izlaženja. To su:

- **Glasnik sv. Ante Padovanskog** (izlazio od 1906—1945);
- **Vjesnik**, zvanični organ srpsko-pravoslavnih crkvenoškolskih vlasti u BiH (1900—1921);

⁴¹⁾ Risto Besarović: Navedeno djelo, str. 324.

⁴²⁾ Đorđe Pejanović: **Bibliografija štampe BiH (1850—1941)**, Sarajevo, 1962.

- **Sudslavishe revue** (Jugoslovenska smotra), socijalno-politička revija za gospodarstvo, kulturu u prvom redu BiH (1912—1913);
- **Deutsche volkshochschule**, list za višenarodno prosvjećivanje (1917—1918);
- **Jugoslovenski list**, demokratski liberalno hrvatsko glasilo-Nezavisan hrvatski dnevnik (1918—1941);
- **Vrijeme-Vakta**, glasilo muslimanske organizacije (1919);
- **Pravda**, političko-informativni list (1919—1941);
- **Narodni željezničar**, organ Udruženja željezničara nacionalista (1920—1926);
- **Mali žuranl**, političko-informativni list (1921—1923);
- **Satir**, izvanstranački političko-humoristički list (1921—1925);
- **Mladi prirodnjak**, časopis za popularisanje prirodnih nauka (1926—1927);
- **Glasnik umirovljenika**, organ Udruženja državnih penzionera i penzionerki (1927—1933).

U navedenim katalogizima mogu se naći podaci da je u ovoj štampariji 1911. godine štampan i "Bosanskohercegovački priručnik kalendar za sve javne i privatne oblasti i urede Bosne i Hercegovine, za prestupnu 1912. godinu". Od 1917. godine štampa se i niz drugih kalendara kao što su:

- **Težak**, narodni kalendar za godinu 1918, 1917, str. 80;
- **Vakat**, muslimanski kalendar za godinu 1336 (1917—1918) (Uredio A. Nojaković), 1917, str. 80;
- **Jevrejski kalendar za godinu 5678 (1917—1918)**. Uredio Jakov Maj Altarac Namam Bohore. 1917, 8 lista;
- **Zeman**, muslimanski kalendar za godinu 1336 (1917—1918). Uredio A. Nojaković, 1917, str. 46;
- **Bosanski vojnički kalendar za godinu 1918**, 1917, str. 80;
- **Niva**, narodni kalendar za godinu 1918, 1917, str. 80, 20x14;
- **Vuk St. Karadžić: Veliki srpski narodni kalendar za god. 1918**, 1917, str. 80. (ćir.);
- **Krajišnik**. Narodni kalendar za godinu 1918, 1918, str. 80 (ćir.);
- **Simo Milutinović Sarajlija: Narodni kalendar za godinu 1918**, 1918, str. 112 (ćir.).

U štampariji Danijela A. Kajona 1912. godine štampan je i "Godišnjak ces. i kr. okružnog zbora za Bosnu i Hercegovinu za prostu godinu 1913". Kao izdavač i urednik ovog godišnjaka pojavljuje se Okružnički zbor za povjedništva.

Od mnogobrojnih zakona, propisa, proračuna, odredaba, statuta koje je Kajon štampao pomenut ćemo samo neke:

- **Mjenidbeni zakon za Bosnu i Hercegovinu**, 1906, str. 32;
- **Bosansko-hercegovački zakoni**, IV svezak. I i II dio (Otomanski građanski zakon), 1906, I dio, str. 319; II dio, str. 320—671 + XXIV;
- **Zakon o štampi za Bosnu i Hercegovinu**, 1907, str. 36. 16x11 (lat. i ćir.);
- **Zakon o osnivanju Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu**, 1912, str. 24, 23x15;

- Statuten des Landes — Vereines der Hilfsbe anten und Diurnisten Bosniens und der Hercegovina, (Pravila zemaljskog udruženja činovnika i dnevničara Bosne i Hercegovine), 1899, str. 38;
- Statuten der Vereinigung der Arbeitgeber Bosniens und Hercegovina, 1907, str. 29. 19x12;
- Statuten des Beamten — Spar — und Vorschussverein in Sarajevo, Genossenschaft mit beschränkter Haftung, 1907, str. 27, 23x15;
- Statut Hevra Kadiše (jezik: ladino, pismo Raši kvadratno). 1909, str. 16;⁴³⁾
- Odredbe o upotrebljavanju knjižnice, zbirke, rukopisa i klišeja, 1917;
- Poslovni red Sabora Bosne i Hercegovine, 1910, str. 40. (ćir.);
- Ključ za stenografski izvještaj o Sjednicama Bosansko-Hercëgovačkog Sabora god. 1910/11. I. Zasijedanje. Sveska II i III. Od XXV—XCII sjednice, 1911, str. 121, 28x19.

Budući da su za vrijeme drugog svjetskog rata uništene jevrejske biblioteke, pa i najveći dio građe za istoriju Jevreja u Jugoslaviji, danas su prava rijetkost knjige poput "Die Sephardim in Bosnien" (Sefardi u Bosni) od dr Morica Levija, koja je štampana 1911. godine u štampariji Danijela A. Kajona. Pored ove istorijske monografije pomenut ćemo i "Spomenicu povodom osamstogodišnjice rođenja Majmonidesa", poznatog jevrejskog filozofa (1135—1204) koju je 1935. godine objavilo jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo "La Benevolencija". Značajna kao istorijski izvor ova spomenica se ističe i svojom likovnom opremom koju je uradio sarajevski slikar i grafičar Daniel Ozmo. Latinicom i ćirilicom, sa 137 stranica na srpskohrvatskom jeziku, štampana je u Kajonovoj štampariji.

Za istoriju Jevreja u BiH značajno je pomenuti još dvije spomenice koje nisu prošle kroz Kajonovu štampariju. To su: "Spomenica prigodom 50-godišnjeg opstanka jevrejske vjeroispovijedne općine aškenazkog obreda u Sarajevu" posvećena dr Moritzu Rotkopfu i Bernardu Kleinu, a uredio je Oskar Graf. Izdalo je u Sarajevu Jevrejsko aškensko društvo, a štampala "Bosanska Pošta". Nalazi se u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu. Druga je "Spomenica jevrejske vjeroispovjedne općine sefardskog obreda u Sarajevu prigodom osvjećenja novog hrama", izdata u Sarajevu 1930. godine. Kao i prethodna i ona se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.

Kroz ovu štampariju je prošao veliki broj knjiga različite sadržine štampanih na srpskohrvatskom, a često i na njemačkom jeziku. Osim knjige Morisa Levija tu je i niz knjiga istorijskog, pedagoškog, vjerskog i književnog sadržaja. Pomenut ćemo samo neke za koje se zna da su štampane u Kajonovoj štampariji:

⁴³⁾ Ovaj statut kome je izdavač bio Hevra Kadiša danas se čuva u Jevrejskoj opštini u Sarajevu. Ovdje treba pomenuti i "Statuten der österr-ungar, israelitischen kultusgemeinde in Sarajevo" (Statut austrougarske jevrejske vjeroispovijedne opštine u Sarajevu), izdat u Sarajevu 1908. god. u štampariji B. Buchwald i Com. Danas se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu. Bez obzira što nisu štampane u Kajonovoj štampariji pomenućemo i "Pravila Saveza jevrejskih vjeroispovijednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca", štampane 1921. godine u štampariji "Bosanske pošte" latinicom i na 16 stranica. Nalazi se isto u JIM.

- Jelenić Julijan: **Kraljevsko Visoko i samostan sv. Nikole**. 1906, str. 151;
- Hangi Antun: **Život i običaj muslimana u BiH**. Drugo znatno povećano i ispravljeno izdanje. Sarajevo, 1906. (na njemačkom jeziku) str. 267 + 9 sl.;
- Buconjić Nikola: **Život i običaj Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo, 1908, str. 124 + VI + bl.;
- Nastić Đorđe: **Wo ist Wahrheit Nene Dater Dokumente zur südslavischen revolutionären Agitation**, Sarajevo, 1908, str. 57.;
- Besarović Vojislav: **Sa putovanja komore po monarhiji**, Sarajevo, 1911, str. 75. (ćir.);
- Jagodić Joco: **Nauka o trgovini**, Sarajevo, 1914. str. 74;
- Blažević Franjo M.: **Crkva sv. Ante Padovanskog u Sarajevu**, 1917, str. II + 79;
- Vladić Jeronim: **Isus s Križa govori poniženom grješniku**. Deset-dnevna razmatranja za duhovne vježbe, Sarajevo, 1917, str. 42;
- Rufus Curtius Quintus: **Historiarum Aleksandri Magni Macedonis Libri qui supersunt**. Za upotrebu u gimnazijama i realnim gimnazijama, probrao i udesio dr Đuro Kesić. Sarajevo, 1918, str. 81 + 3;
- Sulejmanpašić Dževad: **Muslimansko žensko pitanje**. (Jedan prilog njegovom rješavanju) Sarajevo, 1918, str. 36;

O saradnji Instituta za istraživanje Balkana i Kajonove štamparije već je ranije rečeno. Literatura štampana za ovaj institut na njemačkom je jeziku i podijeljena je unutar skupina na sveske. Iz ciklusa "Reisen und Beobachtungen" u Kajonovoj štampariji su štampane i sljedeće knjige:

- Heft 5. **Skutari und die Nordalbanschen Künstenebene** von Theodor A. Ippen. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1907, str. /8/ + 83 + 24 sl.;
- Heft 6. **Von der Adria zum Schwarzen Drin**. Von ingénieur Karl Steinmetz. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1908, str. /8/ + 78 + 15 sl. + 1 krt.;
- Heft 8. **Katzer Friedrich: Karst und Karsthydrographie**. Mit 28 Abbildungen. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1909, str. 94;
- Heft 9. **Koetschet Josef: Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens und seine Nachfolger**. Hinterlassene Aufzeichnungen von . . . Veröffentlicht von dr Georg Grassel. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1909, str. 87;
- Heft 10. **Liebert, Erich: Aus dem Nordalbani Schen Hochgebirge**. Mit 27 Abbildungen u. 1 Körtchen. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1909;
- Heft 11. **Nopcsa Franz: Uus Sala und Klementi**. Albanische Wanderungen. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1910, str. /4/ + II + 115 + /1/ + 1 sl. + 16 + bl. + 1 krt.;
- Heft 13. **Bei Vlora M. Ekrem: Aus Berat von Tomor Tagebuchblätter** von. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon, 1911.

U ovoj štampariji štampana je i prva sveska iz ciklusa "Quellen und Forschungen".

Heft 1. Prënnushit Vincenc: **Kângë popullore Gegnishte**. Mledhë e rreshtue prejë P. Vincenc Prënnushit. Sarajevo, Druck und Verlag von Daniel A. Kajon; 1911, str. /4/ + X + 172.⁴⁴⁾

Prelistavajući objavljene bibliografije, razne popise knjiga, kataloge po arhivima i bibliotekama Bosne i Hercegovine može se naići na trag da je u ovoj štampariji iz umjetnosti, književnosti, lingvistike i dr. štampan i objavljivan sljedeći pisani materijal:

- Bašagić — Redžepašić Safvet beg: **Pod Ozijom ili krvava nagrada**. Dramski spjev iz XVI vijeka u 3 čina (5 slika), Sarajevo, 1905, str. 64;
- Kapetanović — Ljubušak Mehmed beg: **Boj pod Banjalukom 1737**. Narodna pjesma. Zabilježio i popunio . . . crpeći-podatke iz turske povijesti (Banja Luka tarihi 1154), Sarajevo, 1905, str. 37;
- Milanović Mihajlo: **Stepske narodne zdravice u slavu Božiju**. Sarajevo, izdanje Mihajla Milanovića, štamparija D. A. Kajona, 1905, str. 32;
- Markulin Amalija: **Mala tkalja**. Pripovijetka za zreliju mladež, Sarajevo, 1906, str. 37;
- Milanović Josip: **Trnski. Spomen na književnu 70-godišnjicu 1837—1907**. Sarajevo, 1907;
- Kranjčević Silvije Strahimir: **Odabrane pjesme omladini**, Sarajevo, 1909;
- Riječi iz istočnih jezika koje se upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1910, str. 56;
- Tolstoj Lav Nikolajevič: **Izabrane priče i basne za mladež**. Preveli: Ivan Krčmar i Stevo Marković, Sarajevo, 1911, str. 40. (ćir.);
- Buconjić Nikola: **Franjo Josip I. Životopis u narodnim pjesmama**. Sarajevo, 1916, str. 31;
- Bjelavac A. Hifzi: **Minka**. I izdanje. Sarajevo, 1917, str. 299;
- Buconjić Nikola: **Franjo Josip I /Poema/ Po narodnu spjevao Nikola Buconjić — Hercegovac**. (2. izdanje), Sarajevo, 1917, str. 40;
- D. J.: **Praktični Hrvatsko-njemački razgovori za vojnike sa izgovorom**. Sarajevo, 1917, str. 32;
- Andrijašević Niko: **Čiko — prva kolektivna izložba slika u Sarajevu od 3—15. feb. 1918**. Sarajevo, (1918).

* * *

Može se primijetiti da počeci intezivnijeg kulturnog života bosanskih Jevreja datiraju od kraja XIX i početkom XX vijeka. Značajne kolekcije knjiga, rukopisa i listova bili su rezultat aktivnosti preduzimljivih pojedinaца i novoosnovanih društava i institucija.

Veoma mali broj arhivskih dokumenata ne pružaju dovoljno mogućnosti da se sagledaju prava stremljenja i htijenja Jevreja tog perioda u oblasti kulture, nauke i umjetnosti. Jedini tragovi koji su se sačuvali o kultur-

⁴⁴⁾ Podaci uzeti iz Kartoteke zbirki u Narodnoj i Univerzitetskoj biblioteci BiH.

noj djelatnosti Jevreja na ovom području govore da je njihov kulturni razvitak dobio na zamahu početkom XX stoljeća kada snažnije razvijaju literaturu, pokreću i izdaju nekoliko listova, osnivaju prve naučne institucije, društva, čitaonice, štamparije, knjižare . . . Bilo je očito da njihov kulturni život pod austrougarskom upravom karakteriše znatno jače i šire interesovanje kako za kulturu i umjetnost, tako i za privredu uopšte. Osim istaknutih pojedinaca i poslenika u oblasti kulture, bio je i sve veći broj konzumnata kulturnih dobara, čije je navike u tom pravcu tek trebalo formirati. Za kratko vrijeme Jevreji su u Bosni i Hercegovini zauzeli mnoge istaknute položaje u javnom i kulturnom životu. Umješni u trgovini i zanatu, učeni i nadareni za organizaciju brzo su se povratili iz dugogodišnjeg mrtvila u kojem su bili.

Uz pomoć već osnovanih društava izrasta veliki broj intelektualaca, učenika u privredi, srednjoškolaca. Mladi i ambiciozni ljudi unose i nove elemente političkog, socijalnog i ekonomskog shvatanja u razvoj društva. Počinju da se stvaraju i radnička jevrejska društva ("Matetije", "Poale Cijon . . ."). Školovani Jevreji su bili naročito podstaknuti za sakupljanje sefardskog folklora, istorijskog materijala o Jevrejima iz Bosne, a i na književno stvaranje. Ne smiju se zaboraviti talenti koji su rođeni u tom periodu (Samokovlija, Baruh, Šnajder). Njihovom pojavom zaostala sefardska zajednica počinje da se probija na polju nauke, filozofije i književnosti. Izrastao je i veliki broj značajnih slikara (D. Ozmo, D. Kabiljo, S. Papo), novinara i javnih radnika (Vita Kajon) i dr.

Značajnu ulogu za razvoj i položaj Jevreja u austrougarskom i periodu između dva rata odigrale su štamparije, knjižare, čitaonice. Štamparija i knjižara Kajonovih u tom opusu se ne može zaobići. Tragovi o materijalu koji je štampan i izdat u ovoj štampariji svjedoče o još jednom naporu da se društveno-politički i kulturni život Jevreja podigne za još jedan stepenik.

U vrijeme kada su mladi osposobljeni Jevreji najviše mogli da posluže svom narodu i sredini u kojoj su živjeli, izbio je II svjetski rat koji je presjekao njihovu djelatnost i uništio najveći dio svjedočanstava iz kulturnog života ovog naroda.